

Araştırma Makalesi/Research Article

Harbin Gölgesinde İktisadî Hayat: Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Bursa'da Ticaret ve Ziraat

Halim Demiryürek*

(ORCID: 0000-0002-0731-4235)

Makale Gönderim Tarihi

28.08.2023

Makale Kabul Tarihi

27.09.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Demiryürek, H., "Harbin Gölgesinde İktisadî Hayat: Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Bursa'da Ticaret ve Ziraat", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/ Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan: 2497-2525.

APA: Demiryürek, H. (2023). Harbin Gölgesinde İktisadî Hayat: Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Bursa'da Ticaret ve Ziraat. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 2497-2525.

Öz

Birinci Dünya Harbi insanlık tarihindeki en büyük felaketlerden biriydi. 1914 yılında başlayıp 1918'e kadar süren bu savaş Avrupa'dan Orta Doğu'ya, Afrika'dan Asya'ya ve hatta Amerika'ya kadar dünyanın dört bir yanını etkisi altına aldı. Tankların, uçakların, kimyasal silahların kullanıldığı savaşta, şehirler ve ülkeler harabe haline gelirken milyonlarca insan da hayatını kaybetti.

Osmanlı Devleti ise hem siyasî hem de iktisadî açıdan büyük sıkıntılarla uğraştığı bir dönemde bu savaşın içine sürüklendi. Birçok cephede çarpışan ve ekonomik bir çöküşün eşiğine gelen Osmanlı Devleti, artan gereksinimlerini sınırlı kaynaklarıyla dengelemeye çalıştı. Bu savaş Osmanlı şehirlerini de kısıpına aldı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan Bursa, harbin doğrudan ve dolaylı tesirlerine maruz kalarak zorlu bir dönem yaşadı. Öyle ki savaşın uzamasıyla birlikte ortaya çıkan ekonomik problemler, işletmeleri ve fabrikaları olumsuz etkiledi. Emtia fiyatları olağanüstü derecede

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, halim.demiryurek@bilecik.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Turkey.

yükselirken, insanlar yaşamlarını sürdürmek için zorlu ekonomik şartlarla mücadele etmek zorunda kaldı.

Bu çalışma, Bursa İktisat Müdürü Vahid Bey'in 1916 ve 1917 yıllarına ait raporlarındaki verileri temel alarak, şehrin o dönemdeki tarımsal yapısını ve ticaret pratiğini değerlendirmektedir. Aynı zamanda savaşın yerel ekonomi üzerindeki etkilerini de açıklamayı amaçlamaktadır. Araştırmada, Osmanlı arşiv belgeleri ve alan yazınına başvurularak; nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Bursa, Ticaret, Ziraat, Ekonomi

Economic Life in the Shadow of War: Trade and Agriculture in Bursa During World War I Years

Abstract

The First World War was one of the greatest catastrophes in human history. Spanning from 1914 to 1918, this war had a profound impact on every corner of the world, from Europe to the Middle East, from Africa to Asia, and even to America. The use of tanks, airplanes, and chemical weapons in this war left cities and countries in ruins, claiming the lives of millions of people.

The Ottoman Empire, already grappling with significant political and economic challenges, was drawn into this war during a tumultuous period. Engaging on multiple fronts, the Ottoman Empire struggled to balance its increasing demands with limited resources, pushing it to the brink of an economic collapse. This war also besieged Ottoman cities, including the important city of Bursa. Indeed, Bursa, a significant city within the Ottoman Empire, experienced a challenging period as it felt the direct and indirect effects of the war. As the war dragged on, economic problems emerged, negatively impacting businesses and factories. Commodity prices skyrocketed, forcing people to contend with difficult economic conditions just to sustain their livelihoods.

This study is based on the data from the reports of Vahid Bey, the Director of Economics in Bursa, for the years 1916 and 1917. It aims to assess the agricultural structure and trade practices in the city during that period. Additionally, it seeks to elucidate the impact of the war on the local economy. The research utilizes qualitative research methods, specifically content analysis, drawing upon Ottoman archival documents and existing literature in the field.

Keywords: World War I, Bursa, Trade, Agriculture, Economy

Giriş

Dünya tarihinin en yıkıcı olaylarından biri olan Birinci Dünya Harbi Osmanlı Devleti'ni her bakımdan olumsuz etkiledi.¹ Osmanlı Devleti'nin yöneticileri savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği süreçte bir taraftan cephelelerdeki mücadeleleri, diğer taraftan da iktisadî faaliyetleri organize etmeye çalıştı. Nitekim 12 Temmuz 1916'da Umur-ı İktisadîye Müdüriyetleri Nizamnamesi çerçevesinde merkezleri İzmir, Bursa ve Eskişehir olmak üzere üç adet iktisat müdürlüğü kuruldu. İzmir Müdürlüğü, Aydın vilayeti ile Menteşe müstakil livasının; Eskişehir Müdürlüğü, İzmit, Eskişehir ve Karahisar müstakil livalarıyla Konya ve Ankara merkez sancaklarının; Bursa Müdürlüğü ise Hüdavendigâr vilayeti ile Karesi müstakil livasının sorumluluğunu üstlendi.² Bahsi geçen müdürlüklere Ticaret ve Ziraat Nazırı tarafından iktisat müdürleri tayin edildi.³

Müdürlerin vazifeleri, memuriyet alanlarına giren bölgelerin ticarî, sınaî, ziraî faaliyetleri; ithalat ve üretilen malın sirkülasyonu ile dağıtım hakkında incelemeler yapmak, üretim potansiyelinin derecesini tespit etmek, üretimi artıracak şirket, cemiyet ve sendika gibi müesseselerin kurulmasına aracılık ve yardım etmektir.⁴

¹ Birinci Dünya Harbi ve harbin etkilerine ilişkin bazı eserler için bkz. Avner Offer, *The First World War: An Agrarian Interpretation*, Oxford University Press, USA, 1991; The economics of World War I, (Edited by Stephan Broadberry-Mark Harrison), Cambridge: Cambridge University Press, 2005; Holger H. Herwig, *The First World War: Germany and Austria-Hungary 1914-1918*, Bloomsbury Academic, 2009; John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, Karbon Kitapları, 2020; Margaret Macmillan, *Barışa Son Veren Savaş*, (Çev. Belkıs Çorakçı), Alfa Yayınları, 2014; Barbara W. Tuchman, *The Guns of August*, Presidio Press, 2004; Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)*, Dünya Savaş Tarihi 4, (Çev. Levin Atalay), Timaş Yayınları, 2011; B. Liddell Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

²BOA. MV. 243/101.(Md.1)

³BOA. MV. 243/101.(Md.2): İktisat müdürlerine her ay üç bin beş yüz kuruş maaş ödenecekti. Ulaşım giderleri de karşılanacaktı. At, araba veya kayıkla seyahat etmeleri durumunda saati on beş kuruşu geçmeyecek şekilde harcırah verilecekti. Ayrıca merkez memuriyetleri dışında geçirdikleri her gün için altmış kuruş yevmiye tahsis edilecekti.

⁴BOA. MV. 243/101.(Md.2-3)

Müdürler, mesul oldukları bölgelerde bir yıl boyunca asgari dört ay inceleme yapmak ve her üç ayda bir araştırma ve gözlem neticelerini Ticaret ve Ziraat Nezaretine rapor etmekle mükellefti.⁵ Ayrıca iktisat müdürleri bu raporların birer nüshasını memuriyet daireleri içinde yer alan valilik ve mutasarrıflıklara da iletmek zorundaydılar.⁶

Bu görevleri yerine getirmek üzere Bursa mıntıkası iktisat müdürlüğüne Vahid Bey getirildi. Vahid Bey 1916 ve özellikle de 1917 senesinin ilk altı ayını kapsayan dönemde Bursa'daki ticarî ve ziraî faaliyetleri içeren ayrıntılı bir rapor hazırladı. Söz konusu rapor, ilgili tarihte Bursa'daki tarımsal etkinlikler ve ticarî işlemlere ilişkin oldukça zengin/önemli bilgiler içermekte ve savaşın yerel ekonomiye nasıl etki ettiğini anlamaya imkân sağlamaktadır.

Bursa'da Ticarî ve Ziraî Faaliyetler

On dokuzuncu yüzyılda Bursa, Osmanlı Devleti'nin en gelişmiş şehirleri arasında yer alıyordu. Bu dönemde şehir, hem iç hem de dış dinamiklerin etkisiyle iktisadî açıdan önemli bir ivme kazanmıştı. Bunda yabancı sermayenin şehre girişi de önemli bir rol oynamıştı.⁷ Yirminci yüzyıl başlarında Orhaneli, Kirmasti, Karacabey, Mudanya, Gemlik ve Orhangazi olmak üzere altı kazayı kapsayan ve Hüdavendigâr vilayetinin merkez sancağı konumunda olan Bursa, Osmanlı Devleti'nin sanayileşmiş birkaç şehirden birisi olarak öne çıkıyordu.⁸

Bursa'nın ekonomik gelişimine katkı sağlayan faktörler arasında coğrafya, iklim ve bitki örtüsünün de belirgin bir rolü vardı. Deniz etkisinin hissedildiği bölgede, kışlar daha ılıman geçiyor ve tarım ürünleri daha verimli yetişiyordu. Yaz aylarında ise aşırı kuraklık sorunu yaşanmaması tarımın ve tarımsal faaliyetlerin daha istikrarlı bir biçimde sürdürülmesine yardımcı oluyordu. Nitekim 1917 yılının ilk altı ayında Bursa'da kış mevsiminin hafif geçmesi ve yağışların düzenli yağması ziraî faaliyetlere olumlu yansımıştı. Bunun en somut göstergesi ekilen arazi miktarının 1916 yılına göre artmış olmasıydı.

⁵BOA. MV. 243/101.(Md.4)

⁶BOA. MV. 243/101.(Md.5): İktisat müdürlüklerinin idare merkezleri, ticaret ve sanayi faaliyetlerinin yoğun olduğu yerleşim bölgelerinde bulunacaktı.

⁷ Yurt Ansiklopedisi, "Bursa", C. 3, İstanbul, 1982, s.1642.

⁸ Halim Demiryürek, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa'nın Demografik Yapısı", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2016/1, s.193.

Buna ilaveten iklim şartları Bursa ekonomisinin temel unsurlarından biri olan ipekçiliğe de avantaj sağlamıştı. Havaların ılıman bir seyir izlemesi, dut yapraklarının daha kolay temin edilmesine fırsat tanımış ve ipekböceklerinin gelişimi de beklentiye uygun şekilde ilerlemişti. Bunun yanı sıra koza mahsulünün satışıyla ilgili olarak, Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin talebi üzerine, vilayet idare meclisi tarafından 13 Mayıs 1917'de önemli bir karar alındı. Müşterileri güvence altına almak amacıyla, kozaların tamamen kuruyana kadar satışı yasaklandı.⁹

Bursa'da 1917'de ticaret ekseriyetle hububat ve ipek üzerine yoğunlaştı. Ancak şehirdeki 41 ipek fabrikasının çoğu savaş sebebiyle kapalı kaldı. 1917 yılının sonlarına doğru birkaç fabrika önceki senenin kozasıyla çalışmaya başladıysa da asıl amaç üretimden ziyade yeni sezonun işçi ihtiyacını karşılayabilmektir.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı Bursa'daki şirketleri de derinden sarstı. Zira on bin lira sermayeli Mensucat Anonim Şirketi'nin ticarî işlemleri son yıllarda negatif bir istikamet takip etmişti.¹¹ Öte yandan yirmi bin lira sermaye ile teşkil edilen Hüdavendigâr Seyr-i Sefain Osmanlı Anonim Şirketi'ne ait vapurlardan biri batmış diğeri ise İzmir'de mahsur kalmıştı. Bu şirket sermayesini 1916'da flatör ipeği, duyun-ı muvahhide ve Anadolu şimendifer tahvilatına tahsis etmişti. Şirketin son genel kurul toplantısında %8 temettü hissesi tevzîne karar verildi. Esasında bu şirketin asıl maksadı Osmanlı sahillerinde vapur işletmek olduğu halde savaş nedeniyle ticarî işlerle de meşgul olmuştu.¹²

Ticarî faaliyetlerin yürütülmesinde Bursa-Mudanya demiryolu idaresi önemli bir pay sahibiydi. İdare mart, nisan ve mayıs ayları zarfında ticarî eşyaların Mudanya'dan Bursa'ya ve Bursa'dan Mudanya'ya nakli için 726 adet vagon tahsis etti.

⁹ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.299.

¹⁰ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.299.

¹¹ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.299.

¹² *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.300.

Tablo 1: Tahsis Edilen Vagon Sayıları

<i>Aylar</i>	<i>Mudanya İçin Tahsis Edilen Vagon Sayısı</i>	<i>Bursa İçin Tahsis Edilen Vagon Sayısı</i>	<i>Toplam</i>
<i>Mart</i>	106	110	216
<i>Nisan</i>	120	81	201
<i>Mayıs</i>	161	148	309
<i>Yekûn</i>	387	339	726

İdare tarafından tahsis edilen vagon sayısı mart ayına oranla mayıs ayında %43 arttı. Bu artışın nedeni ordunun ihtiyaçlarıyla ilişkili olmalıdır. Demiryolu idaresi tahsis edilen yeni vagonlarla üç ay zarfında 7.260.000 kilogram ticarî eşya naklinde bulundu. Adı geçen idare 1 Mart 1917'den itibaren nakliye ücreti tarifesinde de değişikliğe gitti. Yeni fiyat listesine göre birinci sınıf¹³ kabul edilen emtianın yüz kilosu kilometre başına sekiz para; ikinci sınıf¹⁴ emtianın yüz kilosu kilometre başına altı para; üçüncü sınıf emtianın¹⁵ yüz kilosu kilometre başına dört para ücrete tâbi tutuldu.¹⁶

Savaş, Bursa Ticaret Odası'nın üye sayısının azalmasına da neden oldu. Zira 1889'dan beri faal olan Ticaret Odası'na 1915'te kayıtlı 79 tüccar varken 1917'de bu sayı epeyce azalmıştı. Bununla beraber Ticaret Odası zor şartlarda da çalışmalarını sürdürdü. Oda, 1916 sonuna kadar 332 lira gelir sağladığı gibi emtia fiyatları hakkında da sistemli bir kayıt politikası yürüttü.¹⁷

Emtia fiyatları, Birinci Dünya Savaşı sürecinde ülkelerin çoğunda büyük değişkenlik gösterdi.¹⁸ Osmanlı Devleti'nde fiyatlar savaş

¹³ Koza ve ipek, tütün mamulü, kuru ot, hane eşyası, boş küfe, sandık ve teneke.

¹⁴ Pamuk, manifatura, gayr-ı mamul ve yaprak tütün, koza kamçıları, deri, kahve, şeker, mum, pirinç, cam, tabak, kadeh, tereyağı, zeytinyağı ve gazyağı, sabun, müskirat, taze ve kuru yemiş, fidan, mamul ve gayr-ı mamul madeniyat, saman, kereste.

¹⁵ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.298: Hububat, dakik, bulgur, kepek, taze ve kuru sebze, tuz, kükürt, Bursa maden suları, tuzlu et, balık, tuğla, kiremit, kireç, odun, kömür, maden kömürü.

¹⁶ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.299.

¹⁷ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.300.

¹⁸ 1914'te savaşın patlak vermesinden sadece birkaç ay sonra, Almanya'da fiyatlar hızla iki katına çıktı. Bunun temel nedeni, Almanya'nın müttefikler tarafından abluka altına

öncesinde dalgalanma ve yükselme eğilimleri sergilese de¹⁹ 1915 yılının ortalarına kadar belirgin bir artış göstermemişti. Ancak yılın ikinci yarısından itibaren stokların tükenmesi ve tedarik imkânının kısıtlılığı nedeniyle fiyatlar hızla yükseldi.²⁰ Nitekim Bursa'da savaş koşulları sebebiyle emtia fiyatlarında ortalama altı kat artış kaydedildi(Bkz. Tablo 2).

alınması ve malzeme tedarikinde karşılaştığı zorluklardı. Fakat Nisan 1916 ile Nisan 1918 arasında Almanya'da fiyatlar neredeyse hiç değişmedi. Birçok Avrupa ülkesinde fiyatlar tırmanırken ve Almanya diğer ülkelerden daha fazla malzeme eksikliği yaşarken, fiyatlardaki bu dikkate değer istikrar Alman devletinin fiyatları ve ücretleri düzenlemesi ve gerektiğinde destek sağlamasının bir sonucuydu. Bununla beraber 1918 baharında Alman ekonomisi iyice sarsıldı ve fiyatlar kontrolsüz bir şekilde yükseldi. İtalya'nın savaşa katılması, savaşın etkilerini İtalya'da daha fazla hissettirmeye başladı ve bu durum fiyatları da etkiledi. İngiltere'nin ekonomik gücü ve kaynakları sayesinde bu ülke savaşın erken dönemlerinde daha az zarar gördü. Öte yandan İngiltere'de fiyat kontrolleri Almanya'dan yaklaşık bir yıl sonra uygulamaya konuldu. Genel fiyat artışı tamamen durdurulmasa da, artış hızı oldukça sınırlandırıldı. 1916 yılından sonra, özellikle de 1917'nin başlarından itibaren hükümet önlemleri, İngiltere'de fiyatların aşırı yükselme eğilimini engelledi. Holbrook Working, *War and Commodity Prices*, Published by: Taylor & Francis, Ltd, Jun, 1940, Vol. 35, No. 210, s.315-316-317-319.

¹⁹ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.133.

²⁰ Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.162.

Tablo 2: 1915-1916-1917 Yıllarında Bursa’da Emtia Fiyatları²¹

	Emtia	1915 Yılı'nın Başları İtibariyle (Kuruş)	1916 Ağustos Ayı İtibariyle (Kuruş)	Fiyat Artışları 1915'e göre 1916 (%)	1917 Haziran Ayı İtibariyle	Fiyat Artışları 1916'ya göre 1917 (%)
Bursa	Buğday (Bir Kilesi²²)	26	146,5	%463	450	%207
	Arpa (Bir Kilesi)	13	80	%515	240	%200
	Mısır (Bir Kilesi)	16	120	%650	320	%166
	Yulaf (Bir Kilesi)	10	40	%300	125	%212
	Prinç (Yerli)(Bir Kıyyesi²³)	4	15	%275	35	%133
	Zeytin Tanesi	1	7	%600	18	%157

²¹ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul 1333, s.297. Ertuğrul sancağındaki emtia fiyatlarında da 2 ilâ 5 kat artış yaşanmıştı. Bkz. Halim Demiryürek, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2015, s.208-210. Esasında savaşla ortaya çıkan olağanüstü durum nedeniyle ülkenin hemen her yerinde gıda ve emtia fiyatlarında büyük dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bkz. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994; Sabri Sürgevil, "İzmir'de Fiyat Hareketleri ve Narh (1914-1918)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 3/1, 1987; Filiz Çolak, "İşgal Yıllarında İzmir İktisadi Bölgesinde Fiyat Hareketleri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012.

²² Kile: Hububat ölçülerinden biri olan kile, Osmanlı Devleti'nde en yaygın kullanılan ölçü birimlerindendir. Fakat bu ölçü, bölgelere göre farklı değerlere sahiptir. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s.62. İstanbul kilesi 25,6 kilogramdır. Mehmet Beşirli, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat'ta Fiyatlar", *Bellekten*, 74/2010/479. Hüdavendigâr kilesi ise İstanbul kilesi ile aynı ağırlıktadır. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.238.

²³ Kıyye: 400 dirhemlik ağırlık ölçüsüdür. 3,072 ve 3,207 gr'lık dirhemler esas alındığında okkanın 1228,8 veya 1282,8 gr olduğu görülür. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s.97.

(Bir Kıyyesi)						
Zeytinyağı (Bir Kıyyesi)	7,5	16,5	%120	60	%264	
Sabun (Bir Kıyyesi)	-	21	-	50	%138	
Tam Kuru Koza (Bir Kilosu)	21	70	%233	180	%157	
Flatör Hariri (Bir Kıyyesi)	145	350	%141	880	%151	
Ceviz (Bir Kıyyesi)	2	6	%200	16	%167	
Kuzu Derisi (Adedi)	12	-	-	18,5	-	

Bursa'daki emtia fiyatlarına dair veriler, şehrin ekonomik manzarasını oldukça çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Hiç şüphesiz tüm emtia fiyatlarının %100'ün üzerinde yükselmesi, ekonomik istikrarsızlığın ne denli derin olduğunu net bir biçimde göstermektedir.²⁴ Özellikle 1916 yılında fiyat artışları doruk noktasına ulaşmıştır. Nitekim 1915'e nispetle mısır, zeytin, arpa ve buğday gibi ürünlerdeki fiyat artışları dikkat çekicidir. Bu durum, tüketicilerin ilgili ürünlere erişimini büyük ölçüde zorlaştırmış ve ekonomik problemlerin

²⁴ Savaş koşulları Avrupa devletlerini, Osmanlı'yı ve Osmanlı'nın bir kenti olan Bursa'yı etkilediği gibi farklı bir kıtada yer alan Amerika'yı da tesiri altına almıştır. Nitekim Amerika'da fiyatlar 1916 yılında artmaya başladı. Aralık 1916'da buğday, Ocak 1914 fiyatının %98 üzerindeydi. Aynı dönemde keten tohumu fiyatı %100, çavdar %95 ve arpa fiyatı %69 artış gösterdi. Ancak mısır %28 ve yulaf fiyatı %34 artmıştı. Diğer yandan Aralık 1916'da Ocak 1914 fiyatlarına göre pamuk fiyatı %67 daha yüksekti. Pamuk tohumu fiyatı ise %148 daha yüksekti. Keskin fiyat artışı gösteren diğer ürünler arasında yün, Ocak 1914'e göre Aralık 1916'da %95 daha yüksekti; patates %114 ve fasulye %166 daha yüksekti. Tarım ürünlerinin fiyatlarındaki hızlı artış 1916 yılının ikinci yarısında başladı ve 1917 yılında da devam etti. J. M. Tinley, "Behavior of Prices of Farm Products during World Wars I and II", *Journal of Farm Economics*, Feb, 1942, Vol. 24, No. 1, Oxford University Press, s.161. Amerika'da emtia fiyatlarına savaşın etkisi için ayrıca bkz. Edward S. Mason, The Impact of the War on American Commodity Prices: A Preliminary, *The Review of Economics and Statistics*, *The Review of Economics and Statistics*, Nov., 1939, Vol. 21, No. 4 (Nov., 1939), pp. 141-148.

artmasına yol açmıştır. 1917 yılına gelindiğinde ise zeytinyağı, yulaf, buğday ve arpa gibi ürünlerdeki fiyat artışları hemen fark edilmektedir. Bu durum, iktisadî zorlukların devam ettiğine işaret etmektedir. Söz konusu veriler, savaşın neden olduğu ekonomik dalgalanmaların vahametini de açıkça ortaya koymaktadır.

Öte yandan Bursa'daki hayvan varlığında da hissedilir derecede azalma baş göstermişti. 1917'nin mart ayında yapılan sayıma göre Bursa'nın küçükbaş hayvan varlığı şöyledi:

Tablo 3: 1917'de Bursa'nın Küçükbaş Hayvan Varlığı²⁵

<i>Yıllar</i>	<i>Koyun</i>	<i>Keçi</i>	<i>Tiftik</i>	<i>Toplam</i>
1916	31.287	42.309	11	73.607
1917	33.478	38.054	17	71.549
Bir Önceki Seneye Nispetle Fark (%)	%7	-%10	% 54	-% 2,8

Mevcut veriler Bursa'da en çok yetiştirilen küçükbaş hayvan türünün keçi ve koyun olduğunu ifade etmektedir. Keçi sayısı 1916'ya nazaran 1917'de %10 oranında azalmıştır. Koyun ve tiftik sayısı artmış olsa da keçiye nispetle sayılarının az olması toplamdaki düşüş eğilimini değiştirmemiştir. 1917 yılında toplam hayvan sayısındaki gerileme ise %2,8 olarak kaydedilmiştir.

Emtia fiyatlarının artışı halkın bütçesine olumsuz yansımıştı. Hayvan varlığının azalması ise çiftçilerin gelir kaynaklarını daraltmış ve ziraat sektörünü zora sokmuştu. Kuvvetle muhtemeldir ki, hayvan varlığındaki gerileme, süt ve et ürünlerinin üretiminde de düşüşe yol açmıştı. Neticede ahali ekonomik zorluklarla pençeleşerek yaşamını idame ettirmek zorundaydı.

Bursa'nın kazalarından biri olan Orhaneli'ne bakıldığında da iktisadî tablonun farklı olmadığı görülmektedir. Olumlu hava şartları kış ziraatını kolaylaştırmışsa da tarlalarda ortaya çıkan çekirge istilasının büyük bir talihsizliğe yol açtığını belirtmek gerekir. Çünkü bunlar imha

²⁵ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.277.

edilemediği için Aludca Köyü civarında büyük hasara yol açmıştı. Orhaneli'nde ipek üretimi 1917 senesinde 1916'ya nispetle %30'luk bir eksilme göstermişti. Koza hasılatı da orta düzeydeydi.²⁶ Kısacası Orhaneli'nin ekonomik görünümü, bir yandan elverişli hava koşulları diğer yandan tarımı tehdit eden faktörler gibi karmaşık etkenlerle şekillenmekteydi. Orhaneli'ndeki hayvan sayısı ise Bursa'daki gibi gerilemişti.

Tablo 4: 1917'de Orhaneli'nin Küçükbaş Hayvan Varlığı

<i>Yıllar</i>	<i>Koyun</i>	<i>Keçi</i>	<i>Toplam</i>
1916	34.268	74.050	108.318
1917	29.807	66.728	96.535
Bir Önceki Seneye Nispetle Fark (%)	-%13	-%9,9	-%10,9

Orhaneli'nde en çok yetiştirilen küçükbaş hayvan türü keçi idi. Bununla birlikte 1916 ile karşılaştırıldığında 1917'de hem keçi hem de koyun sayısının azaldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Orhaneli'nin toplam küçükbaş hayvan sayısı 1917 yılında 1916'ya göre %10,9 gerilemiştir.²⁷

İlgili yıllarda Orhaneli'nde ticaret; buğday, arpa, çavdar ve mısır gibi zarurî ihtiyaçların alım satımıyla sınırlı kaldı. Hububat fiyatlarında ise savaş nedeniyle önemli dalgalanmalar yaşandı.

Tablo 5: 1916-1917 Yıllarında Orhaneli'nde Hububat Fiyatları²⁸

	<i>Hububat</i>	<i>1916 Ağustos Ayı İtibariyle</i>	<i>1917 Haziran Ayı İtibariyle</i>	<i>Fiyat Artışları (%)</i>
<i>Orhaneli</i>	Buğday (Bir Kilesi)	150	400	%166
	Arpa (Bir Kilesi)	110	300	%173
	Çavdar	110	350	%218

²⁶ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.268.

²⁷ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.268.

²⁸ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.289.

	(Bir Kilesi)			
	Mısır (Bir Kilesi)	80	320	%300

Tablodan anlaşıldığı üzere tüm ürünlerde %200'e yakın bir artış meydana gelmişti. Fiyatı en çok yükselen ürünler arasında mısır başı çekmekteydi. Hiç kuşkusuz ticarî faaliyetleri en çok sınırlandıran faktörlerden biri de savaşın taşımacılığı sekteye uğratmasıydı. Nitekim taşımacılıkta karşılaşılan sorunlar hariçten gelen eşya fiyatlarında büyük artışa yol açmıştı.

Orhaneli'de emtia fiyatlarındaki artışlar da dikkat çekici boyutlardadır. Nitekim sabun fiyatı 1916 Ağustos ayından 1917 Haziran ayına kadar %200'ün üzerinde bir yükseliş sergilemiştir. Kuru üzüm ve patates gibi diğer ürünlerde ise %400'lük bir fiyat artışı mevcuttur. Bu ürünlerdeki çarpıcı fiyat artışları Orhaneli'deki ekonomik dengenin sarsıldığına işaret etmektedir(Bkz. Tablo 6).

Tablo 6: 1916-1917 Yıllarında Orhaneli'nde Emtia Fiyatları²⁹

	Emtia	1916 Ağustos Ayı İtibariyle	1917 Haziran Ayı İtibariyle	Fiyat Artışları (%)
Orhaneli	Sabun (Bir Kıyyesi)	20	60	%200
	Kuru Üzüm (Bir Kıyyesi)	7	35	%400
	Patates (Bir Kıyyesi)	2	10	%400

Orhangazi Kazasında da genel itibariyle kış dönemindeki zirai faaliyetlerden başarılı sonuçlar alınmıştı. Ancak ipekböcekçiliği, zeytin ve üzüm ziraatı hakkında aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Orhangazi'de ipekböceği tohumu 1917'de bir önceki seneye nispetle %20 derecesinde fazla açılmasına rağmen nisan ayı çok soğuk geçtiği için böcekler hastalanmıştı. Dahası nisan esnasındaki sis nedeniyle dut yaprakları bozulmuş, sağlam kalan böceklerin bir kısmı da yapraksızlıktan dolayı halk tarafından atılmıştı. Benzer biçimde hava

²⁹ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.290.

koşulları zeytin ağaçlarını da etkilemiş ve zeytin ağaçları tanelerinin hemen hepsini dökmüştü. Üzüm ziraatına gelince, filokseranın hüküm sürdüğü mahallerde neredeyse hiç bağ kalmamıştı. Amerikan çubuğunun bulunduğu bağlar ise kuraklığa maruz kalmış ve beklenen mahsul elde edilememişti.

Tablo 7, Orhangazi'de 1916 Ekim-Kasım döneminden 1917 Aralık-Haziran dönemine kadar geçen süre zarfındaki tarımsal faaliyetleri ve farklı tarım ürünlerinin ekim miktarlarını aylara göre ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır. Orhangazi'de bahse konu zaman aralığında en fazla ekimi yapılan ürün buğdaydır. Nitekim toplamda 9.238 dönüm buğday ekilmiştir. Hava şartlarındaki değişkenlikten dolayı buğday ekimi farklı aylara yayılmıştır. Orhangazi'de buğday ekiminin en yüksek olduğu zaman dilimi ise 1916'nın Ekim-Kasım dönemidir. Takip eden yılda da buğday ekimine devam edilmiştir. 1916 ve 1917 yıllarında muhtelif miktarlarda mısır, arpa, yulaf, keten, burçak, patates, nohut, susam ve fasulye gibi ürünler de ekilmiştir. Özetle, 1916 Ekim-Kasım ile 1917 Aralık-Haziran döneminde Orhangazi'de toplam 24.835 dönüm arazinin tarım ürünleri için tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Bu veriler Orhangazi ekonomisinin tarıma dayalı yönünü göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 7: 1917'de Orhangazi'de Ekilen Arazi Miktarı (Dönüm)³⁰

Aylar	Buğday (Dönüm)	Arpa	Yulaf	Keten	Burçak	Mısır	Patates	Nohut	Susam	Darı	Fasulye	Dönüm Toplam
Ekim-Kasım 1916	7.831	1.409	1.186	146	3	-	-	-	-	-	-	10.575
Aralık 1917	368	2.180	416	-	-	-	-	-	-	-	-	2.964
Ocak 1917	1.034	542	260	100	-	-	-	-	-	-	-	1.936

³⁰ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.268-269.

	<i>Şubat</i> 1917	<i>Mart</i> 1917	<i>Nisan</i> 1917	<i>Mayıs</i> 1917	<i>Haziran</i> 1917	<i>Toplam</i>
	5	-	-	-	-	9.238
	143	136	16	-	-	4.426
	-	-	-	-	-	1862
	-	-	-	-	-	246
	-	-	218	6	-	227
	-	-	315	6.467	1.748	8.530
	-	-	38	-	55	93
	-	-	100	-	-	100
	-	30	-	-	15	45
	-	-	-	-	29	29
	-	-	-	-	39	39
	-	166	687	6.473	1.886	24.835

Orhangazi'deki küçükbaş hayvan sayısı ise önceki seneye oranla yekûn itibariyle cüzi bir artış (%4) göstermişti. Maliye kayıtları koyun sayısının arttığını keçi miktarının ise azaldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 8: 1917'de Orhangazi'nin Küçükbaş Hayvan Varlığı³¹

<i>Yıllar</i>	<i>Koyun</i>	<i>Keçi</i>	<i>Yekûn</i>
1916	5.187	4.703	9.890
1917	6.173	4.151	10.324
Bir Önceki Seneye Nispetle Fark (%)	%19	-%12	%4

Aslında ilgili yıllara ilişkin bilgiler Orhangazi'nin ekonomik potansiyelini geliştirebilecek birçok dinamiğe sahip olduğunu göstermektedir. Mesela burada yumurta ve tavuk ticaretine imkân

³¹ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.270.

tanıyacak büyük çiftlikler mevcuttu. Ancak savaşın yol açtığı fennî malzeme eksikliği, yumurta ve tavuk ticareti yapmaya müsaade etmemişti.³² Benzer şekilde Orhangazi'de; kaza merkezinde bir, Gürek Köyü'nde bir, Selöz Köyü'nde beş ve Çengiler Köyü'nde dört olmak üzere 11 ipek fabrikası bulunuyordu. Fakat fabrikaların hiçbiri altı ay boyunca faaliyet gösterememişti. Zaten bu işletmelerin dokuzu emval-i metrukeden olup çalışamaz haldeydi.³³

Bunların yanı sıra Orhangazi'de 1916 ile 1917 yıllarına ait emtia fiyatlarında önemli farklar olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 9: 1916-1917 Yıllarında Orhangazi'de Emtia Fiyatları³⁴

	<i>Emtia</i>	<i>1916 Ağustos Ayı İtibariyle</i>	<i>1917 Haziran Ayı İtibariyle</i>	<i>Fiyat Artışları (%)</i>
<i>Orhangazi</i>	<i>Zeytin Tanesi (Bir Kıyyesi)</i>	6	15	%150
	<i>Zeytinyağı (Bir Kıyyesi)</i>	16	55	%244
	<i>Buğday (Bir Kilesi)</i>	125	500	%300
	<i>Arpa (Bir Kilesi)</i>	70	350	%400
	<i>Şeker (Bir Kıyyesi)</i>	32	160	%400
	<i>Pirinç (Bir Kıyyesi)</i>	16	40	%150
	<i>Kahve (Bir Kıyyesi)</i>	65	350	%438
	<i>Gazyağı (Bir Kıyyesi)</i>	12	80	%567

Tabloda görüldüğü gibi Orhangazi'de 1916'ya göre 1917 yılında emtia fiyatları %150 ilâ %567 arasında artmıştı. Maksimum artış gazyağında gerçekleşmiş bunu sırasıyla kahve, şeker ve arpa takip etmişti. Zeytin fiyatlarında ise diğer ürünlerin aksine minimal bir artış mevcuttur.

Orhangazi'de olduğu gibi Karacabey'de de ocak ve şubat aylarındaki olumlu hava koşulları tarımsal faaliyetleri ve nadas işlemini elverişli hale getirmişti. Mart ayında üç gün 8 mm irtifaında yağmur ve az da kar yağmıştı. Nisan ayında sekiz gün 8.25 mm irtifaında yağmur düşerken, haziran zarfında ise iki gün 4,6 mm irtifaında yağmur

³² *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.291.

³³ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.290.

³⁴ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.290.

yağmıştı.³⁵ Sıcaklık +6'dan aşağı inmemiş, haziran ayında ise 32 dereceye kadar yükselmişti.

Karacabey'de 1917 yılının kış döneminde toplam 177.525 dönüm ekim yapılmıştı. Bu durum 1916'da ekilen 100.500 dönüme nispetle %77'lik bir artışı temsil etmekte olup bölge ekonomisi açısından memnuniyet verici bir gelişmeydi. Tablo 10'dan anlaşılacağı üzere ekili toprakların büyük çoğunluğunu buğday (%42) oluşturmuştu. Bunu sırasıyla arpa ve mısır izlemişti.

Tablo 10: Karacabey'de 1917 Kış Dönemi Tarımsal Ürün Ekim Miktarı (Dönüm İtibariyle)

<i>Buğday</i>	<i>Arpa</i>	<i>Yulaf</i>	<i>Bakla</i>	<i>Çavdar</i>	<i>Kaplıca</i> 36	<i>Keten</i>
75.038	30.206	14.654	13.490	2.423	1.333	1.905
<i>Soğan</i>	<i>Burçak</i>	<i>Nohut</i>	<i>Sarımsak</i>	<i>Patates</i>	<i>Fasulye</i>	<i>Bostan</i>
4.795	7.296	1.532	10	60	99	2779
<i>Mercimek</i>	<i>Susam</i>	<i>Tütün</i>	<i>Pirinç</i>	<i>Mısır</i>	<i>Darı</i>	
4	294	2	350	21.140	115	

Diğer taraftan Karacabey'de dut ağaçlarının önemli bir kısmı kesilmiş ve araziler tarla haline getirilmişti. Vasat seviyede gelişim gösteren böceklerin bir kısmı hastalık sebebiyle itlaf edilmişti. Bağların filoksera zararından etkilenmeyen bölgeleri ise tımar edilerek sağlıklı bağların verimliliği artırılmıştı. Sorunlu bağlar da hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla tarım arazisine dönüştürülmüştü. Böylece hem sağlıklı bağların korunması hem de verimli tarım alanlarının teşkil edilmesi hedeflenmişti. İlgili tarihte üzüm rekoltesinin 250 ilâ 300 bin kıyye raddesinde olacağı tahmin edilmişti. Zeytin mahsulü ise oldukça sınırlı miktardaydı. Küçükbaş hayvan sayısı 1916'ya nispetle 2.458 adet fazlaydı. Nitekim 1917 yılında 62.819 koyun ve 8.681 keçi olmak üzere toplam küçükbaş hayvan varlığı 71.500'dü.³⁷

³⁵ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.281.

³⁶ Buğday türü.

³⁷ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.282.

Kirmasti Kazasında da iyi giden havalar ziraî faaliyetlere olumlu yansımıştı. Toplamda 163.580 dönüm ekim yapılmıştı. Tablo 11'de görüldüğü gibi ekilen arazi miktarının %38'ini buğday oluşturmuş ve bunu sırasıyla mısır ve arpa izlemiştir.

Tablo 11: 1917'de Kirmasti'de Kış Dönemi Tarımsal Ürün Ekim Miktarı (Dönüm İtibariyle)

<i>Buğday</i>	<i>Arpa</i>	<i>Yulaf</i>	<i>Bakla</i>	<i>Çavdar</i>	<i>Burçak</i>
62.004	20.598	11.952	8.759	3.737	2.507
<i>Mısır</i>	<i>Darı</i>	<i>Nohut</i>	<i>Fasulye</i>	<i>Bostan</i>	<i>Mercimek</i>
46.882	724	729	2.684	2.650	354

Küçükbaş hayvan miktarı ise 1916 yılına kıyasla gerilemişti. 1916 yılına nazaran 1917'de koyun sayısı artarken keçi sayısında ciddi bir azalma meydana gelmişti. Keçi sayısındaki düşüş ormanlık arazilerin tarım arazisine dönüştürülmesiyle ilgili olmalıdır. Toplam küçükbaş hayvan sayısında %3,8'lik bir eksilme vardı.

Tablo 12: 1917'de Kirmasti'nin Küçükbaş Hayvan Varlığı

<i>Yıllar</i>	<i>Koyun</i>	<i>Keçi</i>	<i>Yekûn</i>
1916	28.271	23.367	51.638
1917	31.586	18.099	49.685
<i>Bir Önceki Seneye Nispetle Fark (%)</i>	%11,7	-%22	-%3,8

Gemlik'e gelince, 1917 yılında tarımsal ürün ekimi 1916'dan daha azdı. İpek böceği tohumları havaların iyi gitmemesi nedeniyle istenilen düzeyde gelişme göstermediği için koza hasılatının orta düzeyde olacağı tahmin edilmişti.³⁸ Bu süreçte Gemlik'teki ipek fabrikaları

³⁸ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.283.

çalışmadığı gibi zeytin preshanelerinden hangilerinin işlediği veya işlemediği hakkında da malumat alınamamıştı.³⁹

Gemlik'te en çok yetiştirilen küçükbaş hayvan türü keçi idi. Hayvan sayısında 1916 yılına göre 1917'de %15'lik bir eksilme vardı.

Tablo 13: 1917'de Gemlik'in Küçükbaş Hayvan Varlığı⁴⁰

<i>Yıllar</i>	<i>Koyun</i>	<i>Keçi</i>	<i>Yekûn</i>
1916	5.002	14.492	19.494
1917	3.920	12.568	16.488
Bir Önceki Seneye Nispetle Fark (%)	-%22	-%13	%15

Bir liman kenti olan Gemlik'te ocak ayından haziran sonuna kadar 280.486 liralık ihracat, 6.550 liralık ithalat gerçekleşmişti. Elbette ki bu ticaret dengesi, Gemlik'in zeytin ve zeytinyağı üretimindeki değerini yansıtmaması açısından önem arz etmektedir. Nitekim mevcut veriler Gemlik'ten en çok ihraç edilen ürünlerin zeytin ve zeytinyağı olduğunu göstermektedir(Bkz. Tablo 14-15).

Tablo 14: Gemlik'in İhracatı⁴¹

<i>İhracat</i>	<i>Miktarı</i>	<i>Değeri (Lira)</i>
Zeytinyağı	356.919 (Kilo)	196.350
Zeytin Tanesi	515.310 (Kilo)	70.200
Pirina⁴²	215.400 (Kilo)	538
Kömür	11.450 (Kilo)	150
Yaprak Tütün	6.646 (Kilo)	3.323
Soğan	20.100 (Kilo)	1.000
Pirinç	3.700 (Kilo)	1.295
Tereyağı	1.351 (Kilo)	1.050
Peynir	2.794 (Kilo)	1.080
Sabun	8.275 (Kilo)	4.130
Müteferrik Eşya	-	1.370

³⁹ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.308.

⁴⁰ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.283.

⁴¹ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.306.

⁴² Zeytin küspesi. Kubbealtı Lügati: <http://lugatim.com/s/pirina>(Erişim Tarihi 8 /9/2023).

<i>(Sebze, Yemiş, Balık)</i>		280.486
------------------------------	--	---------

Tablo 15: Gemlik'in ithalatı⁴³

<i>İthalat</i>	<i>Miktarı</i>	<i>Değeri (Lira)</i>
<i>Sabun</i>	2.700 (Kilo)	850
<i>Şeker</i>	970 (Kilo)	800
<i>Kükürt</i>	3.000 (Kilo)	150
<i>Kuru Üzüm</i>	3.000 (Kilo)	750
<i>Gaz</i>	1.884 (Kilo)	1.000
<i>Müteferrik Eşya (Manifatura, Urgan, Nal)</i>	-	3.000
<i>Yekûn</i>	-	6.550

Gemlik'te emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar ise oldukça dramatik boyutlardaydı. 1917 yılında 1916'ya göre en fazla fiyat artışı gösteren ürün gaz (%900) idi. Bunu şeker ve zeytinyağı izlemişti. Bu, gazı ve şekeri ithal eden Gemlik'in aleyhine bir durumdu. Sonuçta emtia fiyatlarının yükseliş trendinde olduğu ve tüketicilerin daha yüksek fiyatlarla karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Ayrıca Gemlik'te yüksek miktarda zeytin ve zeytinyağı üretilmesi ve bu ürünlerin fiyatlarındaki artış ithalat ve ihracat dengesini etkilememiş gözükmektedir.

Tablo 16: 1916-1917 Yıllarında Gemlik'te Emtia Fiyatları⁴⁴

	<i>Emtia</i>	<i>1916 Ağustos Ayı İtibariyle</i>	<i>1917 Haziran Ayı İtibariyle</i>	<i>Fiyat Artışları (%)</i>
Gemlik	<i>Buğday (Kile)</i>	160	420	%162
	<i>Mısır (Kile)</i>	120	350	%191
	<i>Arpa (Kile)</i>	90	260	%188
	<i>Zeytin tanesi (Kıyye)</i>	5	12	%140
	<i>Zeytinyağı (Kıyye)</i>	16	58	%262
	<i>Şeker (Kıyye)</i>	32	180	%462
	<i>Gaz (Kıyye)</i>	10	100	%900
	<i>Sabun (Kıyye)</i>	23	50	%117

Mudanya'ya odaklanıldığında ise emtia fiyatlarındaki en kayda değer artışın zeytinyağında (%433) gerçekleştiği ifade edilebilir. Bunu

⁴³ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.307.

⁴⁴ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.307.

zeytin, buğday ve arpa takip etmişti(Bkz. Tablo 17). 1917’de zeytinyağı preshaneleri faaliyetlerini sürdürmüştü. Benzer şekilde David Sapan Efendi’nin kiraladığı bir ipek fabrikası da altı ay zarfında 145 gün üretim yapmış ve günlük 5 ilâ 6 kuruş ücretle 96 işçiyi istihdam etmişti.⁴⁵

Tablo 17: 1916-1917 Yıllarında Mudanya’da Emtia Fiyatları⁴⁶

	<i>Emtia</i>	<i>1916 Ağustos Ayı İtibariyle</i>	<i>1917 Haziran Ayı İtibariyle</i>	<i>Fiyat Artışları (%)</i>
Mudanya	<i>Buğday</i>	150	500	%233
	<i>Arpa</i>	100	300	%200
	<i>Zeytin Tanesi</i>	5,25	20	%280
	<i>Zeytinyağı</i>	15	80	%433

Mudanya’da 1917’nin ilk altı ayında ticaretin zeytin ve zeytinyağı ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. 1916 yılındaki mahsul 2,5 milyon kıyye civarındaydı. Bunun %70’i yağ üretimine sarf olunmuş ve yaklaşık 500 bin kıyye yağ üretilmişti.⁴⁷ Bu rakamlar Mudanya’nın zeytin ve zeytinyağı üretimindeki önemini ve bu ürünlerin ticaretinin bölge ekonomisinde oldukça önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bununla beraber diğer idari ünitelerde olduğu gibi Mudanya’daki emtia fiyatlarının da yükselme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

1917 yılında Mudanya’daki iskelenin ihracat ve ithalatı hakkında gümrük idaresinden bilgi alınamamıştı. Bu dönemde İstanbul, Mudanya ve Gemlik arasında işlemekte olan vapurlar ihtiyacı karşılayamayınca zuhurat postaları⁴⁸ devreye sokulmuştu. Zuhurat postaları, bu tür zorlukların üstesinden gelmek için o dönemde benimsenen önemli bir çözüm aracı olarak ortaya çıkmıştı. Esasında askerî makamlar tarafından savaş gerekçesiyle ihracat men edilmişti. Lakin yağ, tuzlu balık ve et kaçak olarak, sebze ve yemiş ise serbest bir surette tüccarlar ve bilhassa da kadınlar tarafından İstanbul’a nakledilmişti. Anlaşılacağı üzere yasaklamalara rağmen bazı ürünler

⁴⁵ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.309.

⁴⁶ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.309.

⁴⁷ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.308.

⁴⁸ Târife dışı beklenmedik bir zamanda iskeleye uğrayan vapur.

yine de Mudanya'yı aşarak tüketicilere ulaşmakta ve İstanbul'daki pazarlarda satılmaktaydı.⁴⁹

Savaş döneminde dikkate değer gelişmelerden biri de Mudanya'daki Ziraat Bankasının çiftçilere yardım etmeye devam etmesiydi. Bahsi geçen banka 1916 yılı boyunca 174 çiftçiye gayrimenkul teminatı karşılığında toplamda 146.950 kuruş kredi sağlamıştı. Ayrıca 1916 senesi içinde 1915 yılına ait 134.245 kuruş borcu da tahsil etmişti.⁵⁰ Hiç şüphesiz Ziraat Bankası'nın çiftçilere yönelik ekonomik yardımı, tarım sektörünün ayakta kalması açısından son derece önemliydi. Bu destek, çiftçilerin üretim yapabilmelerine olanak tanırken aynı zamanda bölge ekonomisine de katkı sunmuştur.

Sonuç

Birinci Dünya Harbi devletleri ve insanları olduğu kadar iktisadî yapıları da derinden sarsmıştır. İlgili dönemde Bursa ve kazalarında her ne kadar iklim şartlarının avantajıyla zirâî faaliyetler olumlu bir istikamette ilerlemiş ve ekilen arazi miktarı artmışsa da savaşla ortaya çıkan belirsizlikler ekonomik istikrarsızlığı körüklemiştir.

Bursa, bu dönemde harbin ekonomik tesirlerini yoğun bir şekilde hissetmiştir. Savaş yıllarında ticarî ve tarımsal faaliyetler önemli ölçüde kısıtlanmış, fabrikalar üretim yapamamış ve şirketler olumsuz yönde etkilenmiştir.

Savaş koşullarının meydana getirdiği arz ve talep dengesizlikleri, emtia fiyatlarında ciddi dalgalanmalara yol açarak temel ürün fiyatlarının astronomik bir biçimde yükselmesine ve tüketicilerin alım gücünün düşmesine neden olmuştur. Böylece Bursa ve kazalarında iktisadî denge bozulmuş ve halk geçim sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştır.

Sonuç olarak, Birinci Dünya Harbi'nin Bursa'daki ekonomik yansımalarını inceleyen bu çalışma, savaşın neden olduğu iktisadî tahribatın bir kısmını anlamaya imkân tanımıştır. Ancak bu çalışmada ele alınmayan siyasi dinamikler ve merkezî/yerel ekonomik politikalar gibi unsurlar da ekonomik tabloyu büyük ölçüde etkilemiş olabilir. Bu

⁴⁹ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.309.

⁵⁰ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, S. 81-82, İstanbul, 1333, s.309.

İtibarla söz konusu faktörlerin daha kapsamlı incelenmesi, bu alandaki araştırmalara daha geniş bir perspektif sunabilir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- Meclis-i Vükela Mazbataları (BOA. MV. 243/101.)

Mecmualar ve Ansiklopediler

Ticaret Ve Ziraat Nezareti Mecmuası, S. 81-82, İstanbul 1333.

Yurt Ansiklopedisi, "Bursa", C. 3, İstanbul 1982.

Kitaplar ve Makaleler

Çolak, Filiz, İşgal Yıllarında İzmir İktisadi Bölgesinde Fiyat Hareketleri, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012.

Demiryürek, Halim, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa'nın Demografik Yapısı", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2016/1.

Demiryürek, Halim, *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2015.

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Erickson, Edward J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı (1914-1918)*, Dünya Savaş Tarihi 4, (Çev. Levin Atalay), Timaş Yayınları, 2011.

Hart, B. Liddell, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Herwig, Holger H. , *The First World War: Germany and Austria-Hungary 1914-1918*, Bloomsbury Academic, 2009.

Mason, Edward S., "The Impact of the War on American Commodity Prices: A Preliminary", *The Review of Economics and Statistics*, Nov., 1939, Vol. 21, No. 4, 1939.

Keynes, John Maynard, *The Economic Consequences of the Peace*, Karbon Kitapları, 2020.

Kubbealtı Lugatı: <http://lugatim.com/s/pirina>(Erişim Tarihi 8 /9/2023).

Macmillan, Margaret, *Barişa Son Veren Savaş*, (Çev. Belkıs Çorakçı), Alfa Yayınları, 2014.

Offer, Avner, *The First World War: An Agrarian Interpretation*, Oxford University Press, USA 1991.

Sürgevil, Sabri, "İzmir'de Fiyat Hareketleri ve Narh (1914-1918)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 3/1, 1987.

Taşkın, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

Toprak, Zafer, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

Tuchman, Barbara W., *The Guns of August*, Presidio Press, 2004.

Working, Holbrook, "War and Commodity Prices", Published by: Taylor & Francis, Ltd, Jun., 1940, Vol. 35, No. 210.

Tinley, J. M., "Behavior of Prices of Farm Products during World Wars I and II", *Journal of Farm Economics*, Feb., 1942, Vol. 24, No. 1, Oxford University Press.

The Economics of World War I, (Edited by Stephan Broadberry-Mark Harrison), Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Extended Abstract

One of the most devastating events in world history, the First World War, had a profoundly negative impact on the Ottoman Empire in every conceivable aspect. As the conflict raged on with all its intensity, the rulers of the Ottoman Empire found themselves in the challenging position of simultaneously managing military campaigns on the fronts and attempting to organize economic activities. In fact, on July 12, 1916, within the framework of the Regulations for Economic Affairs Directorates (Umur-ı İktisadiye Müdüriyetleri Nizamnamesi), three economic directorates were established with their headquarters in Izmir, Bursa, and Eskişehir.

Vahid Bey was appointed to the position of the Economic Directorate for the Bursa region. During the period encompassing 1916, and particularly the first six months of 1917, he diligently compiled a comprehensive report detailing the commercial and agricultural activities. This aforementioned report comprises a wealth of information pertaining to agricultural undertakings and commercial transactions in Bursa at the given time, offering valuable insights into how the war impacted the local economy.

In the 19th century, Bursa stood among the most developed cities within the Ottoman Empire. During this period, the city experienced significant economic growth influenced by both internal and external dynamics. The entry of foreign capital played a pivotal role in this development. At the turn of the 20th century, Bursa, which encompassed six districts (kazas) including Orhaneli, Kirmasti, Karacabey, Mudanya, Gemlik, and Orhangazi, serving as the central district (sanjak) of the Hüdavendigâr province (vilayet), emerged as one of the few industrialized cities within the Ottoman Empire.

Geography, climate, and vegetation played a prominent role among the contributing factors to Bursa's economic development. In a region where the influence of the sea was palpable, winters were milder, and agricultural yields were more productive. Moreover, the absence of excessive drought during the summer months contributed to the stability of agricultural practices. Indeed, during the first six months of 1917, the relatively mild winter and regular rainfall in Bursa had a positive impact on agricultural activities. A tangible manifestation of this was the increase in the cultivated land area compared to the year 1916.

Furthermore, the climatic conditions had also conferred advantages upon sericulture, a fundamental element of the Bursa economy. The temperate climate allowed for easier procurement of mulberry leaves, facilitating the development of silkworms in accordance with expectations.

In Bursa, in 1917, trade predominantly centered around cereals and silk. However, due to the war, most of the city's 41 silk factories remained closed during the winter. Towards the end of 1917, a few factories resumed operations using the previous year's silk cocoons, yet the primary objective was not production but rather to meet the labor requirements for the upcoming season.

The First World War had a profound impact on the companies in Bursa. The commercial operations of the Mensucat Joint Stock Company, with a capital of ten thousand liras, had been exhibiting a negative trend in recent years. On the other hand, one of the steamships belonging to the Hüdavendigâr Seyr-i Sefain Ottoman Joint Stock Company, established with a capital of twenty thousand liras, had sunk, while another had become stranded in İzmir.

In the execution of commercial activities, the Bursa-Mudanya railway administration played a significant role. The administration allocated 726 wagons during the months of March, April, and May for the transportation of commercial goods between Mudanya and Bursa, as well as from Bursa to Mudanya.

The war also led to a decrease in the membership of the Bursa Chamber of Commerce. While there were 79 registered merchants in the Chamber of Commerce, which had been active since 1889, in 1915, by 1917, this number had significantly dwindled.

Commodity prices exhibited substantial volatility in most countries during the years of the First World War. In the Ottoman Empire, although prices had displayed fluctuations and upward tendencies before the war, they had not shown a pronounced increase until the middle of 1915. However, starting from the second half of that year, due to the depletion of stocks and limited supply availability, prices rapidly escalated. Indeed, in Bursa, the wartime conditions resulted in an average increase of sixfold in commodity prices.

The data related to commodity prices in Bursa provides a striking portrayal of the city's economic landscape in a historical context. Undoubtedly, the fact that all commodity prices surged by more than 100% vividly highlights the extent of economic instability. Especially in the year 1916, price increases reached their peak. Indeed, the noticeable price hikes in products such as maize, olives, barley, and wheat compared to 1915 are noteworthy. This situation significantly impeded consumers' access to these essential commodities and contributed to the worsening of economic problems. As we move into the year 1917, price increases in items like olive

oil, oats, wheat, and barley are immediately apparent, indicating the persistence of economic challenges.

The available data shows that goats and sheep were the most commonly raised small livestock species in Bursa. The goat population decreased by 10% in 1917 compared to 1916. Furthermore, there was a recorded 2.8% decrease in the overall livestock count in 1917.

The increase in commodity prices had a detrimental impact on the public's budget. The decrease in livestock numbers also narrowed farmers' sources of income and placed the agricultural sector under strain. It is highly probable that the decline in livestock numbers had led to a reduction in the production of dairy and meat products as well.

Looking at Orhaneli, one of the districts of Bursa, it can be observed that the economic picture was no different. While favorable weather conditions facilitated winter farming, it should be noted that the locust invasion in the fields posed a significant misfortune for agriculture, as they could not be effectively eradicated, leading to substantial damage in the vicinity of Aludca Village. Silk production in Orhaneli had decreased by approximately 30% compared to the year 1916. Cocoon yield was also at a moderate level. The most commonly raised small livestock species in Orhaneli was goats. However, it is evident that both goat and sheep numbers decreased in 1917 when compared to 1916.

In Orhaneli, trade was limited to the buying and selling of essential necessities such as wheat, barley, rye, and maize. However, there were significant fluctuations in grain prices due to the war. There was a surge of over 100% in prices for all products, with maize leading the way as the product with the highest price increase. Undoubtedly, one of the major factors that restricted commercial activities was the transportation problem caused by the war. In fact, transportation issues led to a substantial increase in prices for goods coming from outside the region.

In the Orhangazi overall, successful results were achieved in agricultural activities during the winter period. However, the same cannot be said for sericulture (silk production) and grape farming. In fact, in Orhangazi, silkworm seed production had increased by about 20% compared to 1916. However, due to the very cold weather in April, the silkworms fell ill. Furthermore, the fog during April damaged mulberry leaves, and some of the surviving silkworms were discarded by the people due to the lack of leaves. Similarly, the weather conditions also affected olive trees, causing them to shed almost all of their fruit.

In Orhangazi, the number of small livestock, in general, saw a modest increase of approximately 4% compared to the previous year. Fiscal data indicates an increase in the number of sheep and a decrease in the quantity of goats.

Orhangazi boasted large farms that could accommodate egg and poultry trade. However, a shortage of technical equipment hindered the ability to engage in egg and poultry commerce. The primary agricultural products of Orhangazi were cocoons, olives, and olive oil. In the central part of Orhangazi, as well as in Gürek Village, five in Selöz Village, and four in Çengiler Village, a total of eleven silk factories remained non-operational for six months.

Furthermore, it is evident that there were significant differences in commodity prices between 1916 and 1917 in Orhangazi. Commodity prices in Orhangazi increased between 150% and 567% in 1917 compared to 1916. The maximum increase occurred in kerosene, followed by coffee, sugar, and barley. In contrast, olive prices showed only minimal growth compared to other products.

Just like in Orhangazi, favorable weather conditions in January and February had made agricultural activities and fallow processes conducive in Karacabey. In Karacabey, a total of 177,525 acres of agricultural crops were planted during the winter of 1917.

On the other hand, in Karacabey, a significant portion of mulberry trees were cut down, and the land was converted into fields. The silkworms showed mediocre growth, and some were culled due to disease. It was estimated that the grape harvest at the time would reach between 250,000 and 300,000 kıyye. However, the olive crop was quite limited in quantity. The number of small livestock was 2,458 higher than in 1916. In 1917, there were a total of 71,500 small livestock, including 62,819 sheep and 8,681 goats.

In the Kirmasti district, favorable weather conditions also had a positive impact on agricultural activities. A total of 163,580 acres of agricultural crops were planted. However, the quantity of small livestock decreased compared to 1916. In 1917, there was an increase in the number of sheep compared to 1916, but there was a significant decrease in the number of goats.

In Gemlik, the quantity of agricultural crop planting was not greater than that of 1916. Due to unfavorable weather conditions, silkworm seeds did not develop as desired, leading to an expectation of a moderate cocoon yield. During this period, information regarding the operational status of silk

factories in Gemlik and which olive oil processing facilities were in operation or not remained unavailable.

Being a port city, Gemlik recorded exports totaling 280,486 lira and imports of 6,550 lira from January to the end of June. Undoubtedly, this trade balance holds importance in reflecting Gemlik's value in olive and olive oil production. Indeed, existing data indicates that the most exported products from Gemlik were olives and olive oil.

Fluctuations in commodity prices in Gemlik were of a significantly dramatic scale. In 1917, the product that saw the greatest increase compared to 1916 was gas (by 900%). This was followed by sugar and olive oil. In conclusion, it can be stated that commodity prices exhibited an upward trend, leading consumers to face higher prices.

Focusing on Mudanya, it can be stated that the most noteworthy increase in commodity prices occurred in olive oil, with a significant surge of 433%. This was followed by olives, wheat, and barley. In 1917, olive oil processing facilities in Mudanya continued their operations. During this period, a silk factory leased by David Sapan operated for 145 days within six months. This particular factory employed 96 workers at a daily wage ranging from 5 to 6 kuruş.

It becomes evident that in the first six months of 1917, trade in Mudanya was primarily centered around olives and olive oil. The crop yield in 1916 was approximately 2.5 million kıyye, with about 70% of it allocated for oil production, resulting in the production of approximately 500,000 kıyye of oil. These figures underscore Mudanya's significance in olive and olive oil production, highlighting the crucial role these products played in the regional economy.

In 1917, no information could be obtained from the customs administration regarding the exports and imports at the Mudanya pier. However, due to the inadequacy of the ferries operating between Istanbul, Mudanya, and Gemlik, "zuhurat" posts were put into operation. "Zuhurat" posts emerged as an important solution tool adopted during that period to overcome such difficulties. In fact, military authorities had imposed export bans citing wartime reasons. However, despite the restrictions, certain products, such as oil, salted fish, and meat, were smuggled, while vegetables and fruits were transported to Istanbul by traders and notably, women, in a rather unrestricted manner. It is evident that, despite the prohibitions, some products managed to bypass Mudanya and reach consumers, ultimately being sold in the markets of Istanbul. One noteworthy development during the

wartime was the continued assistance provided by the Agricultural Bank in Mudanya to support farmers.

In conclusion, the First World War profoundly shook not only the nations and their people but also their economic structures. While agricultural activities saw positive growth and an increase in cultivated land due to the advantageous climate conditions during the relevant period in Bursa and other administrative units, the uncertainties arising from the war exacerbated economic instability.

Bursa, during this period, experienced the economic effects of the war intensely. Commercial and agricultural activities were significantly restricted during the war years, factories were unable to produce, and companies were negatively impacted.

The supply and demand imbalances caused by the conditions of war led to significant fluctuations in commodity prices. This, in turn, resulted in a dramatic increase in the prices of essential goods and a decline in consumers' purchasing power. Consequently, the First World War disrupted the economic equilibrium in Bursa and its districts (kaza), leaving the population facing livelihood hardships.